

АКЦИЈЕ РАДНИЧКЕ КЛАСЕ У СРБИЈИ У ВЕЗИ СА ДОНОШЕЊЕМ ЗАКОНА О РАДЊАМА ДО 1905. ГОДИНЕ

Проблем радничког законодавства уопште, а посебно заштитног радничког законодавства и радничког осигурања неоспорно има значајно место у историји социјалистичког и радничког покрета у Србији. Поготову стога што се појављује упоредо са развитком капиталистичког начина производње и формирањем радничке класе. Борба коју води радничка класа за побољшање свог економског и политичког положаја обухвата и борбу за радничко законодавство.

Интензитет те борбе и њен утицај на практично решавање питања радничког законодавства зависили су од степена организованости и висине свести радничке класе, као и односа снага које су биле заинтересоване за његово доношење. На примеру Србије, пратећи процесе од првих облика капиталистичке производње до степена његове пуне развијености и веома изражене класне диференцијације, лако се уочава разноликост облика и средстава помоћу којих су радници вршили притисак ради покретања и решавања овог питања. Пратећи акције радничке класе сусрећемо се и са утицајем осталих друштвених снага које су, полазећи са аспекта својих класних интереса, такође вршиле снажан притисак на доношење Закона о радњама. У прво време то ће бити занатлије и трговци, а касније, са развитком капитализма у Србији све осетнији ће бити утицај младе трговачке и индустријске буржоазије. У оквиру ових снага углавном ће се одвијати борба око доношења Закона о радњама.

Еснафска уредба која је настала као резултат потребе да се домаће занатлије заштите од појачане конкуренције на унутрашњем тржишту брзо је постала анахронизам и није могла да одговори интензитету друштвених и економских промена кроз које је Србија XIX века пролазила.

Донета 14. августа 1847. године, она је већ тада »са својим скученим и крутим оквирима« била у нескладу »са ширењем унутрашњег тржишта и увлачењем села у јаче робноновчане односе«.¹ Врло рано она је морала да трпи знатне измене.² Нови друштвени и економски односи које је капитализам уносио у привредни живот Србије нису

¹ Н. Вучо, *Привредна историја Србије до првог светског рата*, Београд 1955, 197.

² Еснафска уредба је допуњавана два пута: 29. I 1849. и 30. IV 1853. Указом од 1859, када је проглашена пуна слобода рада, она је изгубила сваки значај. Од тада она се врло мало поштује. (Н. Вучо, *Привредна историја*, 197.)

могли одредбама Уредбе да осигурају снагу пуне правне важности. Појаве непоштовања и изигравања њених одредаба узеле су толиког маха да су надлежне власти доносиле посебне прописе покушавајући присилним мерама да је одрже у животу.³ Донета у првом реду ради заштите занатлија и развитка модерног занатства, ова Уредба, са развитком капиталистичких односа, када конкуренција све више поткопава еснафске темеље, упропашћује занатлије и њихове привилегије, постаје кочница бржег привредног и индустријског развитка Србије. Немоћни пред разорним дејством капиталистичке конкуренције, занатлијски мајстори се грчевито држе еснафа и упорно боре да сачувају своју самосталност и еснафске привилегије.

У новијој историографији недовољно се о овом проблему писало. Осим брошура, које су писане у време када се водила оштра борба за побољшање положаја радника и доношење радничког законодавства, а које су имале политичко-пропагандни карактер, до данас немамо један целовити рад који би ово питање у потпуности обухватио. У неколико радова ово питање се само узгред и површно дотиче.

Од социјалистичких активиста највише је о радничком законодавству писао Драгиша Лапчевић (*Раднички захтеви и предлог закона о радњама, Од Еснафске уредбе до закона о радњама и Историја социјализма у Србији*). Иако за истраживача представљају драгоцен материјал, ови радови су писани углавном »с једном намером, да послуже као критика предлога закона о радњама«, те се на том нивоу и задржавају.

Димитрије Туцовић (*Законско осигурање радника у болести, инвалидству и старости, несрећним случајевима и беспослици, и Закон о радњама са предговором: Закон о радњама и социјална демократија*) даје значајан прилог овом питању, анализирајући услове под којима се води ова борба и дајући однос снага које су се наизменично смењивале као носиоци овог покрета, посебно истакавши место и улогу радничког покрета.

Од новијих радова треба истаћи следеће: Триша Кацлеровић у раду *Радничко законодавство до Првог светског рата*, дао је краћи пресек развојне линије овог питања, да би се детаљније задржао на предлогу Закона о радњама из 1910, његовом доношењу и борби за његову примену.

У раду *Борба радника Београда за радничко законодавство пре Првог светског рата* Брана Вељановић даје исцрпан преглед акција београдског радништва за извојевање радничког законодавства, што чини несумњив прилог овом питању. Међутим, недостатак коришћења архивске грађе, као и грађанске штампе која се доста бавила овим питањем, осећа се у недостатку дубље анализе друштвено-политичких односа и конкретних услова борбе за радничко законодавство, који су имали одређеног утицаја на интензитет и ефикасност те борбе.

Међутим, питање борбе радничке класе за уношење у буржоаске законе и таквих одредаба које ће регулисати правни и економски положај радника заслужује већу пажњу истраживача него је то до сада чињено. Борба за заштитно радничко законодавство, као део опште борбе радничке класе за побољшање свога положаја, заузима одређено место у историји радничког покрета, јер је у знатној мери утицала на

³ Такви расписи доношени су 1875, 1892, 1895. и 1898. (Вид.; М. Вукотић, *Положај радничке класе у Србији до 1903*, стр. 83, у рукопису.)

изграђивање класне свести код радника и развијала код њих интересовање за ова питања. Ово се најбоље потврђује акцијом српског пролетаријата 1905. против предлога закона о радњама, затим сличном акцијом 1907, па све до 1910, када је донет Закон о радњама.

Акције радничке класе, које почетком XX века постају све бројније, достижу 1905. свој највиши степен. Бише елемената ишло је у прилог оваквом развоју догађаја. Овоме су погодвали, с једне стране, општи политички услови у земљи, убрзани привредни развитак Србије, као и криза грађанске политике у Србији 1905. и прва руска револуција, с друге стране. Уласком Србије у царински рат, када је криза захватила привреду Србије, наступио је и период застоја у радничком покрету. Побуђен овим разлозима приступио сам писању овог рада.

Основна грађа којом сам се користио налази се у Државном архиву СРС — фонд Министарства народне привреде. Ова грађа омогућава да се лакше прати историјат покрета и вођење посла око доношења закона о радњама. Она омогућава сагледавање односа разних друштвених категорија према истоме; почевши од буржоаских влада које су се њиме бавиле, преко занатлија и трговаца, до радника.

Стенографске белешке Краљевине Србије представљају за овај проблем драгоцену грађу. Поред осталог, оне омогућавају да се сагледа и однос политичких снага у највишем представничком телу, утицај који су вршиле преко Скупштине да се поменути закон донесе или одложи.

Штампа, радничка и грађанска, пружа обиље података о овој проблему, чиме се представа и сазнање суштине догађаја око закона о радњама употпуњује.

*
* *
*

Промене у друштвено-економским односима, заостравање противречности феудално-патријархалних односа и нових односа капиталистичке производње, проширивање унутрашњег тржишта и убрзано повезивање са страним тржиштем, као и развитак домаће индустрије све јаче су наметали потребу доношења једног савременог закона о радњама који би регулисао новонастале односе. Интересантна је чињеница да су покрет за доношење савременог закона о радњама повеле баш занатлије,⁴ које су све више пропадале услед нелојалне конкуренције стране и домаће индустријске робе. Не видевши спас ни у чему другоме, они су повели акцију за промену, тј. допуну Еснафске уредбе, надајући се да ће тако спречити неминовни развитак капитализма и зауставити пропадање занатлијске производње. Овога пута акцију су водили, не у интересу развитка домаће радиности и привреде у целини, већ у циљу заштите својих, занатлијских интереса и очувања привилегија стечених још Еснафском уредбом.

У јеку процвата нових заната у Србији, када ови из турских руку прелазе у руке домаћих занатлија, Еснафска уредба имала је за циљ да заштити те нове занате и »пружи све могућности, за сложен и користан рад' како би занати и трговина могли што боље цветати и напредовати.«⁵ Под оваквим условима, већ 1870. године израђен је

⁴ Н. Вучо, *Привредна историја*, 197.

⁵ Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, књ. I, Београд 1954, 419—420.

пројект Закона о радњама. Скупштина, пред коју је био изнет на претрес, није била задовољна његовим одредбама и предлог је био одбијен.⁶ Нови пројект, израђен 1888. године, није ни изнет пред Народну скупштину,⁷ иако су на томе инсистирали и влада (фебруара 1891)⁸ и Занатлијско удружење из Лознице (марта 1891).⁹ Капиталистички друштвени односи нису се могли уклопити у Еснафску уредбу. Друштвена диференцијација већ је дошла дотле да би прихватање закона о радњама, на основама како су то занатлије тражиле, значило заустављање неминовног процеса привредног развоја Србије, која је развојем капитализма ступила у европску поделу рада. Владе које су имале да се баве решавањем овога питања, и поред сталног притиска од стране занатлија одлагале су његово доношење јер су биле свесне да онакав какав је не може одговорити својој намени. С друге стране, поред занатлија појављују се нове снаге које са своје стране постављају нове захтеве: у прво време то је трговачка буржоазија, а касније и радничка класа која у ту борбу уноси нове елементе.

Већ при покушају изношења овог пројекта пред Народну скупштину дошле су до изражаја противречности различитих интереса. Примедбе занатлија и трговаца на поднети им предлог закона о радњама¹⁰ биле су до те мере у супротности да првобитни текст законског пројекта није могао неизмењен да буде изнет пред Скупштину. Занатлије су тражиле да нови закон, полазећи од старе Уредбе, заштити њихове сталешке интересе, да их сачува од конкуренције стране и домаће фабричке производње и одржи старе, преживеле еснафске одредбе. Млада трговачка буржоазија залагала се да новим законом обезбеди слободну конкуренцију и да се ослободи свих сметњи и окова од стране еснафа.¹¹

До појаве организоване акције радничке класе борба око закона о радњама водиће се углавном у оквиру ових снага. Међутим, њихов утицај неће престати да се осећа све до доношења Закона о радњама 1910. године, па и касније, када се буде водила борба за његову примену.

⁶ *Протокол Народне скупштине Србије*, сазив за 1870, Београд 1870, 62.

⁷ Државни савет, коме је пројект закона о радњама дат на мишљење, одбија да га изнесе пред Скупштину, сматрајући да не одговара намени. „Савет је дошао до уверења да исти не може одговорити намењеној цели, како се жели и како се мора желети и због тога није га ни могао у начелу усвојити, а тако исто није се ни у специјално разматрање упуштао, јер би у том случају поменути пројект морао из основа изменити и сасвим други му вид дати.“ (Државни архив Социјалистичке Републике Србије, — Министарство народне привреде, у даљем тексту: АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905./

С друге стране, овај законски предлог је пре изношења пред Скупштину дат на мишљење Трговачко-занатлијском одбору, Привредном савету и Занатлијском удружењу. Добивене примедбе на предлог законски биле су веома различите и садржавале су супротне интересе разних група који се нису могли лако ускладити. Тако је по други пут одложено његово изношење пред Скупштину. (АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905./

⁸ М. Вукомановић, *Положај радника у Србији до 1903*, 83.

⁹ Први фебруар 1891. Занатлијско удружење за варош Лозницу обраћа се писменим актом Министру привреде молећи га да предлог закона о радњама изнесе пред Скупштину. (АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905.)

¹⁰ Пре изношења пред Скупштину на пројект закона о радњама из 1888 стављене су примедбе: Трговачко-занатлијски одбор у Нишу, збор свију еснафа у Ђуприји и Пожаревцу, Трговачко-занатлијски одбор у Ваљеву, збор свију еснафа и занатлија у Врању, Занатлијско удружење из Ужица, трговачко-занатлијско удружење у Пожаревцу и Неготину. (АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905.)

¹¹ М. Вукомановић, *Положај радника*, 84.

Године 1898. учињен је нови покушај да се донесе закон о радњама; овога пута на нешто широј основи. Ангажован је већи број лица да поднесени предлог проуче и на њега ставе примедбе.¹² У јесен исте године пројект је поднет Скупштини на одобрење, али је на предлог привредног одбора био одложен за наредни састанак Скупштине.¹³ Желећи да предлог закона о радњама буде израђен тако да усагласи различите интересе и компромисно реши противречне захтеве, министар народне привреде 14. августа 1901. године одређује комисију од 6 чланова да састави коначан предлог. Како постављени задатак није било лако ни једноставно извршити, комисија је врло споро радила и доношење закона о радњама се веома одужило.¹⁴ Полазећи од тога министар је 1902. године израду пројекта закона о радњама поверио професору Велике школе Милићу Радовановићу.¹⁵

Оно што је карактеристично за занатлијски покрет, који постаје све живљи ангажовањем радничке класе у истој борби јесте то да он није имао способности да одлучујуће утиче на израду закона о радњама. С једне стране, за ово нису постојале објективне околности, а, с друге, њихове акције се задржавају углавном на представкама и жалбама Скупштини и краљу. »Исти тај покрет нема способности ни за шта друго сем да моли, и то да моли без избора и одушка све владе, све скупштине, све странке буржоаске«.¹⁶

Појавом социјалистичког покрета који се 70-их и 80-их година XIX века шири у Србији покрет за измену застареле Еснафске уредбе добија у ширини. Како у то време у Србији још не постоји радничка класа у правом смислу речи, социјалистички покрет се ослања у спровођењу својих акција на занатске раднике, чији положај у то време постаје изузетно тежак. Процес пролетаризације који се одвијао у крилу занатства принуди је занатске раднике да се организују и преко својих организација поведу борбу за побољшање свог положаја.¹⁷ Увиђајући опасност коју би »пролетаризована маса занатлијског стаљежа« могла да представља »по друштвени поредак у земљи«, државна власт је, са своје стране, све чинила »да натера занатлије и свакога који је ма на који начин долазио у додир са занатима на поштовање еснафских прописа«.¹⁸ Везивање занатских радника и ситних мајстора

¹² Министар привреде је послао 41 лицу предлог закона о радњама да га проуче и дају на њега примедбе. Међу њима био је и Андра Банковић. (Вид.; М. Вукомановић, *Положај радника*, 83.)

¹³ М. Вукомановић, *Положај радника*, 84.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Кога је претходно послао у Аустрију, Немачку и Швајцарску да добро проучи њихове законе по овом питању па да их саобрази приликама у Србији. Поред тога ставио му је на расположење сав доступни материјал, који му је могао користити у раду на поменутом пројекту. (АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905.)

¹⁶ Димитрије Туцовић, *Законско осигурање радника у болести, инвалидству и старости, несрећним случајевима и беспослици*, Београд 1907, предговор.

¹⁷ У почетку преко Занатлијског удружења (од 1887), а касније преко Српског занатлијско-радничког савеза. (Архив Института за историју радничког покрета у Србији, —А-ИРПС— фонд ССДП, збирка Драгослава Јанковића — Робеспјера.)

¹⁸ Н. Вучо, *Распадање еснафа*, књ. I, 421. — „Нарочито у доба развитка радничког покрета у Србији, еснафско уређење служило је државној власти као једно од средстава за сузбијање отпора занатских радника и ширење радничког покрета“. (Исто.)

за еснафе и еснафска правила имало је за циљ да спречи њихово осамостаљивање и прилажење радничком покрету.

Акције које су социјалисти предузимали биле су лишене масовне подршке организованог пролетаријата и задржавале се углавном на петицијама и резолуцијама влади и Скупштини, а у циљу изнуђивања решења покренутих питања.

Организовањем радника у њихове класне организације започиње период извођења озбиљнијих радничких акција у борби за своја политичка и економска права. Тарифни покрети, штрајкови, демонстрације и остали видови организованог иступања постаће основни облици борбе организованог пролетаријата. У овом склопу развијаће се и борба за извојевања напредног заштитног радничког законодавства. Предлог закона о радњама постаће центар од кога ће полазити све акције у борби за опште и обавезно осигурање радника. Београдско радничко друштво, чија се активност осетно испољава од 1901. године, играће, између осталог, и знатну улогу у поновном и организованијем покретању питања измене Еснафске уредбе. Како Еснафска уредба није третирала многа питања која се тичу радника, на иницијативу Београдског радничког друштва одржан је 16. септембра 1901. раднички збор ради доношења петиције.¹⁹ Разматрајући одредбе Уредбе збор је закључио да она не садржи основне елементе за заштиту радника, те да у том правцу треба да претрпи знатне измене; уз то се констатује да се тако важно питање не може решавати без учешћа радничких представника. Главни захтеви резолуције који ће ући у петицију били су: 1) да Еснафска уредба обухвата све раднике у трговини, занатима, индустрији и саобраћају; 2) да се укину све одредбе које раднике стављају испод људског достојанства; 3) да се установа еснафског комесаријата потврди, но с тим да се претврсри у инспекторат; 4) да се радницима призна право да и они могу оснивати удружења, која ће помагати раднике и која ће са послодавачким еснафима и удружењима споразумно прописивати услове рада; 5) да се заведе опште обавезно осигурање радника у болести, смрти и несрећним случајевима; 6) да се забрани употреба деце од 14 година и ноћни рад жена; 7) да се одреди најдужи радни дан, прековремени и ноћни рад да се плаћају двоструко; 8) да се забрани исплаћивање у намирницама, тангузима и признаницама и да се обезбеди редовна исплата зараде и одштета у случају неисплате; 9) да се заведе обавезно школовање шегрта и калфи.²⁰ За предају резолуције министру народне привреде одређена је група од 3 члана.²¹ Желећи да питање промене Еснафске уредбе покрене са мртве тачке,²² да њиме покрене широке радничке слојеве и Скупштину упозна са радничким захтевима, збор је одлучио да се Народној скупштини упути радничка петиција. Изабрани одбор

¹⁹ *Радничке новине* 12. I 1901. *Радничка петиција*; М. Вукомановић, *Радничке организације у Србији до 1903. године, Токови револуције I*, Београд 1967. — Збор на Булевару био је добро посећен; било је присутно око 800 радника. (Исто.) Непосредни повод за збор од 16. IX 1901. био је поновно покретање питања доношења Закона о радњама од стране министра народне привреде (вид. стр. 3 овог рада) и жеља радника да се у њега унесу њихови захтеви.

²⁰ *Радничке новине* 12. I 1901.

²¹ У ту групу изабрани су: Коста Јовановић, Никола Величковић и Михајло Милкић. Вид.; М. Вукомановић, *Радничке организације*, 166

²² Рад на предлогу закона о радњама био је у застоју. Комисија одређена да ради на предлогу није обећавала скоре резултате.

добило је задатак да на основу захтева у резолуцији састави петицију, сакупи радничке потписе и преда је Народној скупштини.²³ Ради потписивања петиције сазвано је »још и пет кварталних зборова«²⁴ да би на радничком збору, одржаном 14. октобра 1901, иста била усвојена.²⁵ Полазећи од потребе да се Уредба што пре измени и допуни радничка петиција ово питање сматра таквим »које највише занима радничку класу«. Како је једини закон који уређује односе радника и послодавца »и сувише застарео и непотпун«, а да би задовољио савремене потребе, каже се да је »време у које је Еснафска уредба постала било ... доба у коме је радник био само једна пролазна појава: од шегрта он је постајао калфа, а затим мајстор. Због тога и Еснафска уредба води о раднику мало рачуна... Уредба са својим застарелим и суровим одредбама отисак је грубога класинског господарства послодавца над радницима«. Са оваквим захтевима²⁶ петиција је предата министру народне привреде 15. децембра 1901.²⁷ Радничка класа није имала свога представника у законодавном телу па је ова петиција остала незапажена. У Скупштини, за њу се нико није заузео.²⁸

Што је више примао класни карактер, раднички покрет се утолико брже одвајао од занатлијског покрета за измену Еснафске уредбе и доношење новог закона о радњама. Ово дивергирање интереса испољава се знатније деведесетих година XIX века и у почетку XX, када занатлије, у жељи да сачувају своје интересе, »штурују са министрима, уздају се у њихова обећања [...] у гола обећања министра полиције, која ће она откупити својим бирачким правима«.²⁹ Интереси радника и занатлија разилазили су се у основној ствари. »Данас када радници најотвореније траже уништење Еснафске уредбе и израду радничког законодавства, занатлије моле министра полиције за строго полицијско испољавање Еснафске уредбе«.³⁰ Карактер радничких акција већ го-

²³ М. Вукомановић, *Радничке организације*, 166.

²⁴ *Радничке новине* 12. I 1902, *Радничка петиција*.

²⁵ Као нап. 23 — Укупан број потписника износио је 2.474 (из целе Србије: Шабац — 250 Пирот — 114, Пожаревац — 99, Ужице — 90, Смедерево — 25, Јагодина — 66, Крагујевац — 58 итд.) (*Радничке новине* 12. I 1902.)

²⁶ Текст петиције од 14. X 1901. вид.; М. Вукомановић, *Радничке организације*, 166—168.

²⁷ М. Вукомановић, *Радничке организације*, 168.

²⁸ *Радничке новине* (25. V 1902. и 6. VII 1902.) осврћући се на судбину петиције у Народној скупштини коментаришу: „Нас није одбило од даљих тражења ни то што нашим лањским петицијама... није поклоњена од стране Скупштине ни толико пажње, колико жалби сеоског ћате“; или: „За време владе самосталских радикала — сви су се оглушили о радничку петицију и на раднике нису обраћали никакву пажњу“.

²⁹ *Радничке новине* 28. I 1903. — Одбор Занатлијског удружења, обрађујући се министру привреде констатује: „[...] и ми пуни наде клицали смо слова новом кабинету. Слова радикалној странци које смо и ми чланови и којима је на главном скупу занатлија у Јагодини опет од надлежних дато тврдо обећање да ће још у овај скуп. сесији ово питање бити уређено и законом бити утврђено, само да не би и занатлије од своје стране истицали своје кандидате за посланике. Ми смо одржали реч напих посланика занатлија — занатлија нема у Скупштини и сада је ред да странка и кабинет и сви они који даваше оваква обећања одрже своје речи и своја обећања. Ну, акт главног одбора Занатлијског удружења који јуче добисмо, поразно нас је с' прним гласом да мадлежни министар неће овој скупштинској сесији поднети законски предлог о радњама.“ (АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905.)

³⁰ *Радничке новине* 31. I 1903.

вори да су оне ослобођене »занатских илузорних тежњи и еснафских социјалистичких теорија«. Њихови захтеви су све енергичнији, а акције организованије и упорније.

Док, с једне стране, ради на изради предлога закона о радњама, власт предузима одговарајуће мере да раднички положај погорша. Одлука Управе града Београда о увођењу радничких књижица донета је у том циљу. На радничком збору који је поводом овога одржан 14. VIII 1902. године³¹ наглашава се да се положај радника не може уредити полицијским наредбама, већ »се односи између радника и послодаваца могу регулисати само законодавним путем«. У том циљу овлашћује се изабрани одбор да предузме мере да се и те године упуту Скупштини петиција о радничком законодавству.³² Смисао овакве активности био је у томе да се радници широм Србије упознају са суштином захтева у погледу радничког законодавства, и да се упозоре радници у Београду и у унутрашњости »да ће се раднички глас чути, раднички интереси заштитити само у онолико, у колико радници буду представљали свесну и организовану снагу, способну за протест и борбу«.³³ Радничке новине су биле пуне борбених и одлучних написа. Истиче се »да новим односима између радничке и господареће класе треба дати и нове законске одредбе«, и да је то »могуће једино непрекидним радом и наваљивањем оних који трпе од застарелости постојећих«,³⁴ у условима све јаче капиталистичке експлоатације. »Радничка петиција ове године биће не само једна тражња да се смрска једна средњовековна љуштурса, из које је ларва давно изашла, већ и један снажан протест радног народа у Србији против немарности и непажње Народног Представништва према њему«.³⁵ Да би петиција, за разлику од оних из 1898. и 1901. имала што већи утицај на јавно мњење и посланике у Скупштини, тражила се широка платформа за њено формулисање и стварање систематске основе за израду закона о радњама.³⁶ Централни одбор³⁷ за састављање петиције имао је задатак да на основу петиције из 1901.³⁸ састави нову и са њеном садржином упозна радништво широм Србије. У том циљу петиција је одашиљана повереницима по унутрашњости да се радници са њеним текстом подробно упознају и сакупи што више потписа.³⁹ Као реакција на овакве акције, растао је отпор конзервативних снага и полицијске власти. Зборови

³¹ Радничке новине 10. VIII 1902.

³² Радничке новине 10. VIII 1902. — На овом збору изабран је и Централни одбор за састављање петиције (Никола Величковић, Лука Павићевић, Веља Стојановић, Ђурица Перчевић и Мијајло Перовић.)

³³ Радничке новине 10. VIII 1902.

³⁴ Радничке новине 27. IX 1902.

³⁵ Исто.

³⁶ Организовани су зборови, одашиљане су петиције у унутрашњост на упознавање са текстом и потпис, тражена је помоћ и подршка посланика. (Радничке новине 5. X 1902.)

³⁷ Вид. напомену 32.

³⁸ Радничке новине 5. X 1902.

³⁹ Радничке новине 5. X 1902. — Крајни рок за прикупљање потписа био је одређен до краја октобра 1902. „Друговима из унутрашњости послате су петиције за потпис. Молимо да се заузму те да прикупе што више потписа и свима друговима препоручујемо да поведу најживљу агитацију за потписивање петиције. Не треба да изостане ни један радник, занатлија и сељак из покрета који је управљен на то да се код нас једаред радничка класа осигура. Петиције се могу потписивати најдаље до краја октобра, и онда их треба слати секретару одбора. (Радничке новине 11. X 1902.)

заказивани у циљу претресања питања о радничком законодавству често су забрањивани од стране полиције, а агитаторима по селима за прикупљање потписа чињене су разне сметње.⁴⁰ Све је ово утицало да је са сакупљањем потписа ишло доста споро. Текст петиције, припремљен за Скупштину, био је састављен и штампан у *Радничким новинама*.⁴¹ Њом се тражи да се у наредној скупштинској сесији приступи измени Еснафске уредбе или изради посебног закона о радњама. Политичке прилике у земљи онемогућиле су да се ова акција радника реализује. Пошто је сазивање скупштине било одлагано од стране власти Цинцар-Марковића, петиција није ни поднета. Наредни период, до половине 1903, карактерише изванредан застој у борби за радничко законодавство,⁴² да би са оснивањем Главног радничког савеза и Социјалдемократске странке (20. јула 1903) она ушла у нову фазу. Ове две организације преузимају у своје руке целокупну акцију вођења борбе за радничко законодавство.

Како је закон о радњама, који се припремао, обухватао само заштиту на раду, то је 1903. године спроведена упорна акција за опште и обавезно осигурање радника. Циљ је био да се у закон о радњама унесу и одредбе о осигурању радника. На Првом конгресу ГРС и ССДС постављени су темељи једне дугорочне политике за извојевање општег и обавезног осигурања радника.⁴³ Ово питање је постављено као »једно од најглавнијих и решити њега значи решити најважнију тачку нашег радничког програма у оквиру данашњег друштвеног уређења«. ⁴⁴ У склопу борбе радника за радничко законодавство ово питање није било ново и непознато; њега је и законодавац узимао у обзир, »само се није могло ставити на државнички сто«. ⁴⁵ На осигурању радника радило се до тада врло мало, а од тога оно што је у законодавству било позитивно и што је радницима доносило социјална побољшања није се спроводило у живот. Члан 103. рударског закона који је предвиђао »да сваки радник у руднику мора бити члан братимске касе« у већини случајева остајао је неизвршаван. Индустријска предузећа су по члану 5. закона о потпомагању домаће индустрије била дужна да своје раднике осигурају и да оснују раднички фонд за обавезно осигурање у случају болести, смрти и онеспособљења. Највећи број повлашћених фабрика и предузећа, готово по правилу, није испуњавао овај услов. ⁴⁶ Тиме је само јаче истакнута потреба да се ово питање издвоји као веома важно по интересе радничке класе. На Првом конгресу ГРС донета је резолуција којом се одлучује да

⁴⁰ *Радничке новине* 3. VIII 1902. — Збор заказан за 28. јул 1902. полиција је забранила, па је морао касније да се одржи. — „Покрет српских радника за заштитно законодавство узео је већег маха но прошле, али зато је већи отпор свију назадних елемената, којима не иде никако у рачун да се поправи положај радника [...]“ (Исто.)

⁴¹ *Радничке новине* 5. X 1902.

⁴² На пример, *Радничке новине*, све до јула 1903. не доносе ни један чланак посвећен овом питању. Почетком 1903. појачана је реакција и долази до прогона социјалистичке штампе. *Радничке новине*, између осталог, нису излазиле од 14. III до 13. VI 1903.

⁴³ Седма тачка дневног реда конгреса посвећена је „осигурању радника“.

⁴⁴ Рад I конгреса Радничког Савеза и социјалдемократске странке, стенографске белешке, Београд 1910, 28—29.

⁴⁵ Исто, 34.

⁴⁶ АСРС, МНЦ, Т. ф. 41,2/906.

»Савезна управа изради и за идући сазив Народне Скупштине спреми законски пројект Министру народне привреде и да га умоли да пројект поднесе првој сесији Народне скупштине ради узаконења«. ⁴⁷ Члан 4. Правила Радничког савеза изричито наглашава: »Један од главних задаћа Савеза биће да ради на установљењу општег осигурања радника у случају болести, онеспособљења, старости и немања рада, а то исто на извођењу свију одлука конгресних«. ⁴⁸ У програму ССДС за заштиту радничке класе тражи се: »1) Стварно национално и интернационално заштитно радничко законодавство [. . .], 5) Целокупно осигурање радника да предузме држава с тим да је учешће радника у управи ме-родавно«. ⁴⁹

У складу са резолуцијом донетом на Првом конгресу Раднички савез је десет дана по одржаном конгресу ⁵⁰ послао представку министру народне привреде. Захтевано је да се што пре приступи изради законског пројекта за обавезно осигурање радника у болести, смрти и несрећним случајевима. Дајући анализу положаја радника при капиталистичком начину производње и образлажући потребу што хитнијег доношења поменутог закона у представи се каже: »Нико се није побринуо да спречи рђав утицај капитализма у томе погледу: да радионице буду здраве, да рад буде умерен, да наднице буду бар толике колико је потребно за пристојан живот. Увећање опасности, дакле, налаже неминовно и већу примену средстава за очувања народног здравља и најправилније би било да се ова средства подмирују из јавних прихода. Ми смо на жалост још далеко од времена у коме ће друштво преко својих усана: државе и општине, примити на себе потпуну бригу о томе [. . .]

»Највећи недостатак нашег законодавства у томе погледу је: што је узајамно осигурање остављено потпуно приватној иницијативи [. . .] ово осигурање може постићи свој циљ само тако, ако буде повезано како за све раднике тако и за њихове послодавце [. . .]«. ⁵¹

Полазећи од тога да ово питање није било непознато законодавству и да је осигурање у болести, смрти и несрећним случајевима већ начелно признато и да су материјална средства за његово обезбеђење предвиђена самим постојећим законима, ⁵² Раднички савез је сматрао да је реално очекивати да се овакав закон и донесе. ⁵³ Зато су министру упућени и Основи за пројект закона о обавезном осигурању радника у болести, смрти и несрећним случајевима. У њима се предвиђа оснивање фонда за потпомагање радника у болести, смрти и несрећним

⁴⁷ У даљем тексту се прецизирају и услови под којима се врши ово осигурање. (*Радничке новине* 27. I 1903.)

⁴⁸ Рад I конгреса Радничког савеза и социјалдемократске странке, стенографске белешке. Правила Радничког савеза, Београд 1910, 61.

⁴⁹ Први конгрес Српске социјал-демократске партије и Главног радничког савеза, Београд 1953, 199—200.

⁵⁰ 1. VIII 1903.

⁵¹ АСРС, МНП, Т. ф. 9,71/904; ф. 9,4/903.

⁵² О осигурању говоре: тачка 4, параграф 103 Еснафске уредбе; чл. 19 закона о општинама; члан 104 рударског закона и чл. 5, тачка д) закона о потпомагању домаће индустрије. (*Рударски законик за Краљевину Србију од 15. IV 1866*, Београд 1913; *Уредба о Еснафима*, Београд 1847; *Закон о општинама од 5. VII 1903*, Београд 1907.)

⁵³ За доношење оваког закона о осигурању залагао се и изасланик министра народне привреде који је присуствовао Конгресу Радничког савеза. (АСРС, МНП, Т. ф. IX 71/904.)

случајевима.⁵⁴ Убедљивост и аргументацију ових Основа нико није могао да оспори. Напротив, свако ко је реално гледао на овај проблем морао је бити сагласан са његовом оваквом поставком. Изасланик министра народне привреде пише министру поводом истих: »Основи обезбеђења изложени у приложеној представи Управе Радничког Савеза [...] углавном су тачни и могу послужити као полазна тачка за израду законског пројекта. Ипак сам мишљења, да ће се до успешног резултата доћи, ако се израда пројекта повери нарочитом одбору од 5 или 7 лица у коме би и радници били заступљени«.⁵⁵

После упорног инсистирања које је у том правцу вршено, министар народне привреде својим актом од 29. септембра 1903. доноси решење о образовању стручне комисије за израду предлога закона о обавезном осигурању радника. У ову комисију ушли су и представници Радничког савеза.⁵⁶ После неколико састанака комисија је »утврдила оскудицу у статистичким подацима који се односе на број радника различитих занимања, њихово побољшавање, осакаћење услед несрећних случајева и њихово смртност«.⁵⁷ Да би могла поверени посао да заврши, обратила се министру за помоћ. Непосредно после тога, 25. новембра 1903, министар шаље распис свим »постојећим радничким фондовима при државним установама, повлашћеним индустријским предузећима, приватним задругама и удружењима«⁵⁸ да му се »у што је могуће краћем року« доставе најужњији статистички подаци. Цео децембар је протекло у сакупљању потребних статистичких података, тако да пројект закона о осигурању није могао да буде изнесен у току 1903. пред Народну скупштину. Комисија је успела да обави само део посла; утврдила је начела која су имала послужити за израду законског пројекта.⁵⁹ Са своје стране министар народне привреде је обећао да ће пројекат овако израђен бити поднет »у овогодишњем сазиву Народне скупштине на решење«.⁶⁰ Међутим, овај посао остао је недовршен.

⁵⁴ У Основима за пројект закона о обавезном осигурању радника у болести, смрти и несрећним случајевима се прецизира: „Фонд ће се поделити на два отсека, а) за помоћ у болести и смрти, б) за помоћ у несрећним случајевима. Чланом првог отсека морају постати сви они који раде под рачун, на парче или под надницу код другог или за рачун другог предузимача, или који служе под сталном месечном или годишњом платом а не спадају у категорију чиновника или лица слободних професија... Морају се осигурати и она лица која раде самостално, но без радника, а тако исто и чланови породице ако ван кућних послова помажу у раду.“ Даље се прецизира како ће се плаћати улози за осигурање болести и смрти. (АСРС, МНП, Т. ф. IX. 71/904.)

⁵⁵ АСРС, МНП, Т. ф. IX, 71/904.

⁵⁶ *Радничке новине* 31. X 1903; *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, Београд 1958, 3. (Др Михаило Илић, Драгиша Лапчевић, Радован Драговић и Лука Павићевић.)

⁵⁷ АСРС, МНП, Т. ф. IX, 71/904.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Њихова суштина била је у томе да осигурање буде обавезно за све најамне раднике, да уплате дају, пола радници, пола послодавци и да се стопа уплаћивања утврди онда када буду сакупљени статистички подаци. И приватном иницијативом сакупљен је један део података и он је предат математичарима на анализу.

⁶⁰ Тиме је рад комисије фактички престао. Предлог закона о осигурању није изнет пред Народну скупштину ни 1904, ни наредних година. Комисија је поставила основне принципе за осигурање радника, остављајући Министарству технички део посла око израде закона. После четири године, 1907, образована је нова комисија са једним радничким представником, али је и њен елаборат био исте судбине. (*Закон о радњама с предговором: Закон о радњама и социјална демократија*, Београд 1910, 9.)

Питању радничког законодавства, у целини, све више се поклањала пажња; како осигурању радника у болести, смрти и старости тако и заштити на раду. Акција проширивања платформе радничког покрета јачањем и масовљавањем класних синдикалних организација укључивала је и сталну борбу за објашњавање значаја и упознавање радника са радничким законодавством а, у вези с тим, и масовну подршку радничке класе у борби за његову реализацију.⁶¹ Како је раднички покрет ишао у ширину тако је и интензитет борбе за радничко законодавство растао. Радничка класа је добрим делом разумела суштину овог питања; интерес радника за сваку врсту заштите порастао је до те мере да су Раднички савез и Главна партијска управа могли да рачунају на масовну подршку организованог пролетаријата и тако вршити притисак на буржоаске владе да овом питању посвете много већу пажњу.

Нови пројекат закона о радњама, који је Милић Радовановић 12. XI 1904. предао министру народне привреде, задржао је претежно еснафски карактер, јер је његов аутор водио највише рачуна о занатлијама, трговцима и индустријалцима, са којима се у току рада често консултовао »тражећи од њих податке и мишљења и обавештења«.⁶² Водећи рачуна само о интересима »радња«, занемарио је потребу заштите и осигурања радника, у чему је, у ствари, и била суштина питања, и око чега ће радници водити најенергичнију борбу. И сам министар народне привреде Св. Радовановић признао је »да је за основу овог законског предлога узета досадашња уредба о еснафима, која постоји више од пола века . . .«⁶³ Питања која се тичу радног времена, положаја шегрта и хигијенских услова у радионицама решена су на начин који је само потврђивао неповољан положај радника и омогућавао њихову неограничену експлоатацију.⁶⁴ Њима, радницима није признато ни право на удруживање, као ни право на штрајк.⁶⁵ Полазећи од тога да предлог закона о обавезном осигурању неће моћи за дуже време да буде готов и да би закон о радњама, онакав како је направљен, радницима донео више штете него користи, Партијска управа и Раднички савез су тежиште своје активности пребацили на терен борбе против предлога закона о радњама, желећи да се по сваку цену у њега унесу знатна побољшања. Ово је била прилика да радничка класа још једном покрене питање радничке заштите; да истакне »чисто и јасно Питање Рада насупрот Питању Радња, стварну потребу заштите и осигурања експлоатисаних од опасности капиталистичке експлоатације [. . .]«⁶⁶ Против оваквог предлога закона о радњама српски пролетаријат је повео организовану политичку борбу. Њен интензитет достигао је највећи степен у току 1905. године када се

⁶¹ У једној одлуци II конгреса — резолуција о синдикатима, истиче се као неопходно за јачање синдикалног покрета и успешног вођења економске борбе »да се радници упознају са радничким законодавством и да се буди свест о његовој потреби«. Уз то да ГРС, као и све синдикалне управе, прикупља потребни статистички материјал који ће допунити недостатак државне статистике. (*Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, Београд 1958, 43—44.)

⁶² АСРС, МНП, Т. ф. VIII 63/905/.

⁶³ *Закон о радњама с предговором*, 10.

⁶⁴ *Радник*, (Крагујевац) 15. III 1905.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ *Закон о радњама с предговором*, 8.

очекивало да ће предлог поменутог закона изаћи пред Скупштину.⁶⁷ Смисао те борбе и њен основни задатак био је да се по сваку цену спречи да један реакционаран предлог постане законом. У том правцу одвијале су се све акције Радничког савеза и Партијске управе. На њиховим заједничким састанцима расправљало се »на који би се начин радничка класа могла што јаче ангажовати против познатог пројекта закона о радњама«.⁶⁸ Како се његово изношење пред Народну скупштину очекивало у најскоријем времену, то је одлучено, као прво, »да се одрже зборови радника по целој земљи поводом пројекта закона о радњама«.⁶⁹ С друге стране, социјалистички посланик др Илић добио је у задатак да нападне поменути предлог у Скупштини.

Да би се српски пролетаријат мобилисао у спровођењу замишљене акције, приступило се организовању зборова. На њима је радништво упознавано са одредбама поменутог закона и упозоравано да он не сме никако постати законом. Сви раднички зборови, који се у то време одржавају широм Србије, баве се проучавањем предлога закона о радњама. Први велики раднички збор одржан је у Београду 16. јануара 1905.⁷⁰ Др Михајло Илић и Драгиша Лапчевић говорили су београдским радницима о карактеру и значају предложеног закона о радњама и о томе какав став радничка класа мора да заузме према истом. Истакавши да је закон о радњама израђен на конзервативним принципима и да у многим тачкама не одговара ни интересима привредног развитка земље у целини ни интересима радничке класе, др Илић је са своје стране обећао радницима да ће се он у Скупштини »према своме знању и према својој моћи најенергичније заузети да овај пројект не постане законом, јер он носи нове окове радничкој класи«.⁷¹

Пошто су радници детаљно упознати са свим тачкама поменутог законског предлога, збор је донео резолуцију у којој се констатује:

„а) да се овим законским предлогом спутава потребна слобода рада и радници ограничавају да слободно располажу радном снагом, а то је штетно и за интересе радничке класе и за општи културни напредак ове земље;

„б) да се радничка класа немилосрдно предаје најсвирепијој експлоатацији капиталиста, а не заштићује се ни онолико колико је то потребно и колико је држава дужна према радничкој класи учинити;

⁶⁷ Седамнаестог фебруара 1905. краљ је издао указ о изношењу закона о радњама пред Скупштину. На LXXVII редовној седници Скупштине од 3. III 1905. решено је „да се предлог закона о радњама огласи као хитан и изнесе на решење у првој седници наредног ванредног сазива скупштинског, који ће се у току године сазвати“. (*Стенографске белешке Народне скупштине Србије у редовном сазиву за 1904. књ. II, Београд 1905, 1915.*)

⁶⁸ У овом циљу, у издању Радничког савеза изашла је брошура „Раднички захтеви и предлог закона о радњама“ од Драгише Лапчевића. У овој брошури сакупљено је све што се поводом закона о радњама писало у Радничким новинама. Сматрало се „да ће ова књижица моћи послужити као градиво нашим агитаторима кад буду на конференцијама и зборовима о нашим захтевима у погледу радничког законодавства говорили“. (Као нап. 72, стр. 1).

У овој брошури коментарисана су сва поглавља законског предлога, указујући на све чланове који су били штетни по раднике и назадни по ономе што су са собом доносили и у односу на општи привредни и друштвени развитак.

⁶⁹ А-ИРПС, СДП, бр. 650, Записник Главне партијске управе, седница од 16. I 1905.

⁷⁰ *Радничке новине* 15. I 1905.

⁷¹ *Радничке новине* 19. I 1905.

„ц) да је предлог законски уколико се на раднике односи, непотпуно, а у колико је обухватио извесне односе — несавремен, некултуран и суров.“⁷²

На крају, најодлучније се протестује што раднички захтеви нису узети у обзир при изради овог законског пројекта; позива се радништво целе Србије, без разлике на категорије занимања, да се овоме протесту придружи, а посланику дру Илићу ставља се у дужност да овај предлог законски у Народној скупштини »подвргне неумитној критици и захтева: да се овакав антикултуран законски предлог одбаци«.

Основна, принципијелна замерка која је стављена на предлог закона о радњама односила се на саму његову поставку. Водећи рачуна о уређењу еснафа и односа међу занатлијама, закон питању заштите и осигурања радника не поклања готово никакву пажњу. У томе је он био и назадан и реакционаран, јер није видео да продирањем капитализма и јачањем радничког покрета »питање о промени Еснафске Уредбе постаје све више питање о заштити и осигурању радника«. Одредбе које се односе на заштиту радника веома су штуре и непрецизне. Члан 80. прецизира да »ако се фабричко предузеће налази ван вароши, сопственик његов биће дужан о своме трошку подићи и одржавати« амбулантну болницу у којој ће се радници лечити... ; потребан број здравих станова за радно фабричко особље, који ће им се уступити на бесплатно обитовање и кујну у којој се фабрички радници могу хранити... На крају, чланови 160, 161, 162. и 163. говоре о обавезним задругама фабричких радника за узајамно помагање у болести. Међутим, и осталим својим одредбама он је задирао у интересе радничке класе, битно утичући на њен економски и политички положај. Завођење радничких књижица, које се тражи чланом 97. предлога закона о радњама, имало је за циљ завођење строге контроле над радницима, ограничење слободе кретања радника и »њиховом самоопределивању у располагању својом радном снагом«. Од комора, које као институције треба да штите интересе својих чланова, предвиђа се постојање само занатске и трговачко индустријске коморе. Радничкој комори, која ће законом од 1910. бити устројена, у овом предлогу нема места.

Што се тиче радног времена, закон предвиђа: 1) за раднике у занатским радњама 10 часова, с правом да се може још 1 час продужити; 2) за раднике у фабрикама 11 часова, с правом да се може још за 1 час продужити; 3) за трговачке помоћнике неограничено, и 4) за ученике неодређено. Полазећи од тога да радно време треба да буде што дуже, ради ефикасније експлоатације, законодавац није узимао у обзир већ постигнуте радничке резултате у погледу извојевања краћег радног времена. По многим тарифним уговорима радно време је већ било 10, 9 и 8 часова.⁷³ Зато радничка класа тражи »с основом и разлогом... да закон забрани рад изнад 8 часова«.

У овоме законском предлогу полицији су дата многострука овлашћења: да даје допуштања за подизање фабрика, издавање дозволе да се могу неке радње предузимати; она се меша у односе између радника и послодаваца, без њене књижице ни један радник не може добити посла итд. итд. По оцени радничких представника, »такве одредбе и назадне су и сметају раду«.

⁷² Д. Лапчевић, *Раднички захтеви и предлог закона о радњама*, Београд 1905, 5.

⁷³ АСРС, МНП, Т. ф. II, 45/903. — По тарифи приватних штампарија у Београду, од 1903—1905, радно време је износило 9 часова.

О праву на штрајк и праву удруживања у закону нема ни помена. Чак се у члану 232, под — казне — каже: »6. Помоћници и фабрички радници, који би претњом и насилним мерама приморавали друге да ступају у друштва, којима је смер да изнуђавају већу најамницу и повољније услове за рад« казниће се са 100 дин., а у поновљеном слушају са 150 дин.

Пажљива анализа показује да овим законом многа права радника нису обухваћена, а она која су и обухваћена, на веома лош начин су прецизирана. Захтеви радника за његовим одбацивањем или изменом били су оправдани, јер је он у односу на раднике, као и у односу на целокупни друштвени развитак био конзервативан и назадан.⁷⁴

Деветнаестог јануара 1905. *Радничке новине* доносе позив свим партијским и синдикалним организацијама као и свима радницима у Србији да што хитније сазивају радничке зборове и на њима подвргну критици предлог закона о радњама.⁷⁵ Политички живот у Србији тога времена био је испуњен значајном динамиком. На једној страни масовни покрет радничке класе манифестује се одржавањем радничких зборова широм Србије, са којих се упућују изрази солидарности са београдским радницима, прихвата се у целости резолуција донета на збору у Београду и осуђује законски пројекат као »врло штетан, несурвремен и опасан за раднике«.⁷⁶ Решеност радничке класе да борбом извојује своја права јасно се испољила пружањем активне подршке резолуцији са збора од 16. I 1905. године.⁷⁷ На другој страни одвија се жива политичка активност у Народној скупштини да се предлог закона о радњама што хитније изнесе пред ово законодавно тело. Ово тим пре што се пронела вест да ће се »за 10 до 15 дана завршити скупштински рад«.⁷⁸ Посланик Драгутин Пећић, хватајући се за министрову реч,⁷⁹ инсистира да му овај одговори — мисли ли да поднесе Скупштини на решавање закон о радњама, »и зашто га већ раније није поднео«.

Како је пракса појединих политичких партија у Народној скупштини била да законске предлоге који су могли бити од политичког интереса проглашавају за хитне, тако се и овога пута поступило са предлогом закона о радњама. Пошто се претрес законског предлога није могао обавити у редовном сазиву за 1904. годину, на предлог народног посланика Веселина Милекића⁸⁰ овај се предлог оглашава као

⁷⁴ Д. Лапчевић, *Раднички захтеви и предлог закона о радњама; Предлог закона о радњама из 1905; АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905.*

⁷⁵ *Радничке новине* 19. I 1905.

⁷⁶ Двадесет првог јануара 1905. одржан је збор радника у Врању; 23. I 1905. збор пожаревачких радника, раднички збор у Шапцу, Књажевцу итд., 30. I 1905. радници из Пожеге солидаришу се са радницима из Београда. (АСРС, МНП, Т. ф. VIII, 63/905.)

⁷⁷ Са свих одржаних зборова упућене су, против предлога закона о радњама, петиције Народној скупштини. (*Стенографске белешке*, 1905, за X, XI и XII месец.)

⁷⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине*, сазив за 1904, књ. II, 1390, дискусија Драгутина Пећића.

⁷⁹ „Министар привреде прошле године јавно овде у Народној скупштини дао је изјаву да ће у току идуће, а то је ове сесије, бити готов и поднет на решење закон о радњама. Тај закон постао је предмет опште пажње свију сталежа нашег народа и сви се интересују за њега“. (*Стенографске белешке Народне скупштине*, сазив за 1904, књ. II, 1390.)

⁸⁰ „Како ће се скупштинска седница овог редовног сазива закључити још сутра, то се овај тако важан закон по интересе, како наших занатлија, тако и осталих привредника не може решити у овом сазиву.“ Зато предлаже да се као хитан реши у наредном сазиву. Као напомена 81.

хитан с тим да се »изнесе на решење на првој седници наредног ванредног сазива скупштинског, који ће се у току године сазвати«. ⁸¹ Тако су снаге које су биле за што хитније изношење предлога пред Скупштину однеле привремену победу. Међутим, ово одлагање са подношењем предлога закона о радњама само је погодновало пролетаријату Србије да под вођством своје странке и Радничког савеза иступи организованије и у правом тренутку, када се о његовој судбини буде решавало пред највишим законодавним телом. На заједничкој седници Главне партијске управе и Главног радничког савеза, а на предлог Д. Лапчевића, одлучено је да Раднички савез и Партијска управа пренесу својим организацијама »да оног дана, када се пројект изнесе пред Скупштину, одрже по целој земљи зборове са протестом и затим пошаљу депеше у том смислу Народној скупштини; у Београду да се тога дана држе зборови и манифестације«. ⁸²

Ступци радничких листова били су препуни одлучних и борбених чланака у којима се изражава »најодлучнији протест против тог некултурног пројекта, а уједно и готовост да ће се до краја жртвовати у борби против њега«. ⁸³ Уверене у оправданост борбе српског пролетаријата, *Радничке новине* су писале: »Радници су решили да се потпуно заложу у борби против тог предлога, да се као класа за коју буржоазија неће ни да чује ухвати у коштац са државом...«. ⁸⁴ Тако се са терена ограничене акције против предлога закона о радњама постепено прелази на терен класних односа, преносећи напад на буржоаски систем владавине и буржоаску државу. Сва снага младог, још увек недовољно организованог покрета била је концентрисана на обарање законског предлога којим се бесправни положај радничке класе и неисцрпна експлоатација њене радне снаге не само задржава него се и законом потврђује.

»Мора се заложити сва снага. Иако до сада радничка класа није сва организована и спремна за борбу, она то мора бити сада пред овим судбоносним догађајем. Морају се сви дићи као један човек, битку треба да реши не буржоаска скупштина, не богатство и наоружана прахом и оловом капиталистичка моћ, већ бројна снага, свест и солидарност радничке класе«. ⁸⁵

Док је законски предлог пролазио кроз сва скупштинска тела ⁸⁶ добијајући свој коначки текст за скупштинску дебату, политички барометар је показивао изванредно оптерећење. Закон о радњама постао је преокупација свих друштвених слојева.

⁸¹ Стенографске белешке Народне скупштине, сазив за 1904, књ. II, Београд 1905, 1915.

⁸² А-ИРПС, СДЦ, бр. 65а. Записник конференције ГПУ, Партијске контролне комисије, ГРС и Надзорног одбора РС, 23. II 1905. „Доктор Илић моли да му се до тог дана ставе на расположење потребни подаци, како би и с те стране могао напасти предлог у Парламенту.“

⁸³ *Радничке новине* 8. X 1905.

⁸⁴ *Радничке новине* 8. X 1905. — Требао је, насупротив тврђењу буржоазије, показати да у Србији постоји радничка класа.

⁸⁵ *Радник*, (*Крагујевац*) 10. X 1905. — Обрађујући се радницима каже се: „Учините све да закон о радњама падне, и прокламујте ваше захтеве: да је човек, радник, данас пречи и од стоке и од усева и од праха, олова и топова [...]“

⁸⁶ Комисија за проучавање предлога закона о радњама, Државни савет, Привредни савет итд.

После радничког збора у Београду,⁸⁷ Србију је захватио талас зборовна на којима су радници осуђивали предлог закона о радњама и са којих су слали Скупштини резолуције, захтевајући да се поменути предлог или одбаци или измени у корист радничке класе.⁸⁸ Овом приликом је коначно и потпуно дошло до »раздвајања фронта занатлија и фронта радника«, тако да насупротив радничким напорима да се закон о радњама одбаци или поправи занатлије упорно траже да Скупштина што пре приступи изгласавању поменутог предлога.⁸⁹ Учесталост зборовна, и са једне и са друге стране, и супротност интереса који су се при томе испољавали, доводили су врло често до отворених међусобних сукоба, што је политичку атмосферу у земљи чинило нарочито напетом.⁹⁰ Заплашени оваквим развојем догађаја неки буржоаски политичари су инсистирали у Скупштини да се поменути предлог што пре изнесе на претрес и усвајање.

Судбина самог предлога била је врло интересантна. Он је пролазио кроз унакрсну ватру свих заинтересованих снага. Сви су у њему тражили задовољење својих интереса, постављајући одређене захтеве и тражећи повољне измене. Државни савет, са својим конзервативним схватањима, предлагао је знатне измене и изражавао скептицизам у погледу његове либерализације. Скупштински одбор за проучавање предлога сматрао је да »овакав закон треба да унесе више реда у привредна занимања наше земље, и да нарочито трговцу и занатлији укаже више правне заштите у раду, али да усто омогући слободан развитак приватне иницијативе и људске делатности«.⁹¹ Занатлије траже да се већина одредаба задржи из Еснафске уредбе и да се радиност занатлија што више заштити. Самосталски Одјек, као представник буржоаске класе, полазећи са позиција развика капитализма, сматра да закон о радњама не одговара савременим потребама привредног развика и да је највише прилагођен посебним тежњама самих интересената (занатлије и трговаца). »Предлог закона о радњама је [...] дело самих занатлија; он је израз њихових захтева, суштина њиховог целог програма«.⁹² Радничка класа појављује се са захтевима за уношењем у закон одредаба о обавезном осигурању

⁸⁷ Одржан 9. X 1905. — Главни раднички савез је на конференцији са Управама синдиката решио да се истог дана одрже јавни зборови против предлога закона о радњама, у свим варошима у којима има синдикалних организација.

⁸⁸ На састанцима Народне скупштине од 12, 13, 14, 15, 20, 21, 25, 28. и 29. X и 3, 10, 11. XI и 1. XII итд., радници Лознице, Шапца, Младеновца, Пожаревца, Ваљева, Чачка, Пирота, Пожеге, Београда, Зајечара, Књажевца, Обреновца, Крагујевца, Лесковца, Јагодине, Ниша, Смедерева итд. траже од Скупштине да се предлог одбаци или поправи у корист радничке класе. (*Стенографске белешке Народне скупштине*, 1905. књ. I, Београд 1906.)

⁸⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине*, 1905, књ. I, 541.

⁹⁰ Никола Узуновић, радикалски посланик, говорио је у Скупштини поводом овога: „Друга је једна ствар у овоме: Закон о радњама заталасао је многе редове нашег грађанства. Да је то тако сведоци смо ми, који сваког дана слушамо представке од извесних редова, који траже решење тога закона, и представке других редова који се томе противе. Данас пред нама видимо резолуцију по томе потписану од 600 престоничких грађана. Ми сви знамо да се посведневно држе зборови грађанства, на којима су једни за тај закон а други против. У мојој вароши било је једног таквог збора, који се мало крвљу није завршио. Ја бих најлепше молио Председништво за прецизан одговор о томе шта је са овим законом [...]“ (*Стенографске белешке Народне скупштине*, 1905, књ. I, 508—509.)

⁹¹ АСП, МНП, Т. ф. VIII, 63/905/.

⁹² Одјек 28. IX, 30. IX, и 10 и 13. X 1905.

радника и заштите на раду. Целу лезезу противречних мишљења и интереса није било лако усагласити. И поред тога што је предлог оглашен као хитан, влада није журила да га изнесе пред Скупштину. Министар Драшковић лично је сматрао да су најпречи интереси »највеће масе — земљорадничке која чини 85% српског становништва [. . .] Кад намиримо бар донекле бригу тих 85% становништва, прећи ћемо да бринемо бригу и оних 15%«. ⁹³

Иако, с једне стране, притиснута противречним захтевима који су отежавали доношење закона о радњама, влада је стално била под притиском да се он што пре изнесе пред највише законодавно тело. У условима потпуне политичке поларизације снага влада се решила да неизмењени предлог закона о радњама ипак изнесе пред Народну скупштину. ⁹⁴ »Организовани радници у Београду и унутрашњости противни [. . .] предлогу закона о радњама већ и у начелу, јер је у њему спроведен принцип ограничене слободе рада« припремали су се за извођење давно припремане акције. ⁹⁵

Пошто раднички захтеви, у циљу измене законског предлога или његовог одбацивања у целини, нису од стране владе и Скупштине прихваћени, Управа Српске социјалдемократске странке и Главни раднички савез убрзано врше припреме за велике радничке демонстрације, које су заказане за 20. XI 1905. ⁹⁶ »Дознавши за то из црвених плаката«, које су тог јутра растурали по целој вароши раднички активисти, ⁹⁷ уредништво *Политике* је, обраћајући се Драгиши Лапчевићу за мишљење о расположењу радника и намери социјалиста да организују радничке демонстрације, у свом листу писало: »Он нам је казао, да су сви радници огорчени против тог пројекта, који не само да окива раднике, већ и смета привредном развоју Србије. Они траже да се тај предлог одмах тргне, јер се у њему никаква паметна измена не може учинити. Демонстрације ће бити свуда, у целој Србији, а ако се пројект одмах не тргне продужиће се демонстрације и даље. А ако ипак влада изнесе одиста пројект тог закона пред Народну скупштину, наступиће генерални штрајк и демонстрације без прекида«. ⁹⁸

Од значаја би било објаснити откуда то да се генерални штрајк помиње као последње средство у борби против предлога закона о радњама.

Године 1905. раднички покрет се налазио у знатном успону, а Српска социјалдемократска партија се у политичком животу Србије већ афирмисала као фактор који у доброј мери може да утиче на

⁹³ *Стенографске белешке Народне скупштине, 1905*, књ. I, 393.

⁹⁴ У вези са овим Радован Драговић је дао изјаву Политици: „Како се чује, скупштински одбор за предлог закона о радњама, који је, као што је познато спремио Милић Радовановић . . . није учинио у предлогу никаквих важних измена, са којима можемо бити задовољни. Ако би Скупштина примила тај пројект закона о радњама не изменивши га према захтевима наших социјалистичких посланика, радници ће протестовати прво уличним демонстрацијама, па затим и обуставом рада-општим штрајком у целој земљи“. (*Политика* 30. X 1905.)

⁹⁵ *Политика* 30. X 1905. — Одавно се говорило о извођењу радничких демонстрација противу предлога закона о радњама.

⁹⁶ *Радничке новине* 19. XI 1905.

⁹⁷ Црвени плакати растурани су градом још 18. XI изјутра.

⁹⁸ *Политика* 18. XI 1905. — „Тако вели г. Лапчевић. Нама све изгледа да влада неће смети загристи у ту киселу јабуку и изнети пред Скупштину такав наказан закон, који уместо да буде подлога за наше будуће социјално законодавство убија у клици сваки напредак у томе правцу“. (Исто.)

политичке догађаје у земљи.⁹⁹ Тарифни и штрајкачки покрет успешно су се развијали; резултати њихови били су веома повољни. У исто време у Русији је почела прва руска револуција са чијим карактером и резултатима је убрзо упознат и српски пролетаријат. Још у самом почетку *Радничке новине* су детаљно коментарисале ситуацију у револуционарној Русији.¹⁰⁰ И не само, то; Српска социјалдемократска партија је са терена пружања подршке истој, преко штампе, »прешла и на терен практично-политичке агитације, за револуцију«.¹⁰¹ На радничком збору који је организован 16. I 1905. ради претресања предлога закона о радњама, Димитрије Туцовић, који је говорио окупљеним радницима о борби руског пролетаријата, био је одушевљено поздрављен усклицима: »Живела револуција! Доле са царизмом!«¹⁰² Пролетаријат у Србији, на овај начин информисан о догађајима у Русији, био је заинтересован за њихов повољан исход.

С друге стране, догађаји у Русији покренули су теоретичаре II интернационале да се нешто активније позабаве питањем облика револуционарне борбе пролетаријата. »Тих дана у европском социјалистичком покрету скоро да није било листа у коме се није писало о генералном штрајку«.¹⁰³ Утицај ове литературе имао је свог одраза и на појаву »анархистичких и анархо-синдикалистичких струјања у Србији«. Анархисти у Србији преко листа *Хлеб и слобода* опширно су писали о генералном штрајку као ефикасном облику револуционарне борбе што је у општој ситуацији у Србији могло, са своје стране, да има утицаја на одлучнији став радника у спровођењу своје борбене тактике.

Криза грађанског парламентаризма (1903—1906), која се огледа у сукобу владе са двором, скупштином и војском, довела је, с једне стране, самосталце са веома слабом парламентарном већином на власт. Овако слаба влада, са недовољном већином у Скупштини, имала је да решава крупне државне проблеме. Она је имала да реши питање зајма, на коме је пала Пашићева влада, питање наоружања, успостављања односа са Енглеском и да заврши преговоре са Аустро-Угарском о потписивању трговинског уговора.¹⁰⁴ С друге стране, образовање самосталског кабинета 1905. представља почетак борбе »двеју радикалских група«, чији ће се утицај осећати у парламентарном животу Србије све до првог светског рата.¹⁰⁵

Ова четири елемента: успон радничког покрета, револуција у Русији, парламентарна криза и, у извесном смислу, анархистичка

⁹⁹ V. Vinaver, *Sindikalno-štrajkaški pokret u Srbiji (1903—1910), Istorija XX veka, Zbornik radova IDN*, VI, Београд 1964; Бранко Павићевић, *Одјек прве руске револуције у Србији, Историјски гласник*, бр. 2 1955.

¹⁰⁰ Б. Павићевић, н. н., стр. 14. — Већ 12. I 1905 појављује се први чланак.

¹⁰¹ Б. Павићевић, н. н., стр. 14.

¹⁰² *Радничке новине* 19. I 1905; Б. Павићевић, н. н. — Редакција *Радничких новина*, после прогласа Руске социјалне демократије (после јануарског крвопролића) објавила је следећи позив: „Редакција Радничких новина прима новчане прилоге за руску револуцију. Позивају се сви пријатељи слободе да помогну ствар слободе.“

¹⁰³ Б. Павићевић, н. н., стр. 14.

¹⁰⁴ Д. Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906—1911*, Београд 1962, 80—82.

¹⁰⁵ Д. Ђорђевић, *Парламентарна криза у Србији 1905, Историјски часопис XV—XVI*, (1963—1965), Београд 1965, 171.

»револуционарност« поговали су успешнијем извођењу радничких акција.

У овако погодној атмосфери, која је пружала реалне могућности за извођење и већих радничких акција, појавила се и претња генералним штрајком као и »демонстрацијама без прекида«. Овај тактички потез показао се веома мудрим; одређени ефекат није изостао.

Под снажним притиском пролетаријата грађански листови, не потцењујући озбиљност политичког тренутка који настаје организованим масовним иступањем радника, и сами посвећују доста пажње питању закона о радњама.¹⁰⁶ У прво време чисто економско питање, питање уређења рада у земљи, оно добија неслушене политичке димензије. Ни једна друштвена категорија, ни једна политичка партија није остала по страни. Страх од масовних радничких демонстрација и могуће објаве генералног штрајка највидније је испољила *Политика*. На сам дан демонстрација, 20. XI 1905, она пише: »Општи штрајк се често помиње код нас,¹⁰⁷ али је врло вероватно да слабо ко зна, шта то управо значи и куда би нас то одвело. И ако радници нису код нас потпуно организовани [. . .], ипак би то била страшна несрећа и по раднике и по наш привредни живот [. . .]. Зато би у сваком погледу било боље да влада овај предлог не би ни подносила [. . .]«¹⁰⁸

Председништво скупштине, међутим, објавило је да ће се за неки дан предлог закона о радњама »сад одмах изнети пред Скупштину на решавање«. *Радничке новине* су, позивајући раднике на »велику пролетерску демонстрацију против Предлога закона о радњама« писале: »Завршен је пре неколико дана први део наше озбиљне борбе против пројектованог закона о радњама; свршени су мирни, посредни писмени преговори супротних странака; радништва и владе на нашу потпуну штету«.¹⁰⁹

Сазнање да снага пролетаријата и његове партије није само у Парламенту — »у њему је снага буржоазије«, — и да радници имају једино на себе да се ослоне, све више је сазревало међу организованим радницима у Србији. »Није то број наших посланика који приморава буржоазију да чини уступке у корист радника, већ број свесних пролетера у чије име они говоре, пролетера који су готови да споља са улице изврше притисак на државну власт«.¹¹⁰

Мисао да у »класној свести и радничким организацијама« лежи снага радничког покрета и да су »оне . . . најмоћније и једино оружје у борби за коначно ослобођење радничке класе и увођења социјалистичког друштва« дошло је до пуног изражаја у великој радничкој демонстрацији од 20. XI 1905. године. Тог дана, на зборном месту, на Малом Калемегдану окупили су се сви раднички синдикати. »Готово сви омањи синдикати су ту; нема само 2—3 најглавнија. Они обично најкасније

¹⁰⁶ О предлогу закона о радњама у то време када су радници најенергичније иступали против њега претећи демонстрацијом и објавом генералног штрајка, писали су многи листови: *Одјек*, *Застава* (Нови Сад) *Политика*, *Вечерње новости*, *Штампа*, *Мали Журнал*, *Јавност* итд. свако са свога аспекта и заступајући своје интересе.

¹⁰⁷ *Политика* углавном мисли на писање анархиста преко свог листа *Хлеб и слобода*, који излази од 15. августа 1905 (изашло само 3 броја). Преко њега анархисти су заступали идеју о општем штрајку као почетку социјалне реформе.

¹⁰⁸ *Политика* 20. XI 1905.

¹⁰⁹ *Радничке новине* 19. XI 1905.

¹¹⁰ *Радничке новине* 31. XII 1905.

долазе да одушевљење масе које непрекидно расте погну до врхунца [...] На челу масе [...] били су партијска и савезна застава; одмах за њима Управа Партије и Главног савеза са послаником Јапчевићем па онда синдикалне организације редом.¹¹¹ Изванредан ред и организација ове радничке манифестације остављали су на посматраче снажан утисак. Известилац *Политике* преносећи своје утиске пише:

„Постепено су, све у редовима по 4, пристизале разне радничке организације, тако да се овај празни простор брзо испуни [...] Дође једна велика организација: сви су намрштени и ћутљиви; има их који су већ дубоко зашли у године, а има их и младих [...] то је организација обалских радника, који су данас по — најјаче заступљени.

„Онда пристигли поздравиле једну групу, којој су биле на челу женске: девојчице, одрасле девојке, и већ жене у годинама, празнично обучене и све свечаног и озбиљног изгледа, чисто им се види из лица да су потпуно свесне своје данашње важне улоге. То је [...] организација фабричких радника и радница... Одмах затим загаласа се огромна маса. Напред заставници са црвеним заставама, за њима партијски одбор са народним послаником Драгишом Јапчевићем на челу. За њима синдикат типографа па се онда ређао синдикат за синдикатом у огромној непрегледној маси... Ишло се врло лагано, мирно и достојанствено. Д. Јапчевић се смешио свестан силе своје и својих другова.“¹¹²

Непрегледна маса радника, која је дисциплиновано кренула према Народној скупштини, остављала је утисак непрегледне реке људи¹¹³ која се морала поштовати. Дошавши пред Народну скупштину, у броју који до тада није виђен у Београду, из масе радника издвојили су се раднички представници¹¹⁴ и пошли код министра-председника, који их, са осталим члановима кабинета, прими у министарску собу. Испред радничке делегације Лука Павићевић је прочитао припремљену изјаву о томе да се поднесени предлог или одбаци или да се потпуно напусте начела на коме је израђен.¹¹⁵ На изјаву министра-председника Стоја-

¹¹¹ *Радничке новине* 23. XI 1905.

¹¹² *Политика* 21. XI 1905.

¹¹³ По писању *Радничких новина* на демонстрацијама је било око 10.000 људи. По писању новосадске Заставе која није могла бити обавештена из прве руке, било је око 15.000 особа. Извештач *Политике* наводи да је у демонстрацији могло учествовати до 5.000 људи. Реално је претпоставити да је могло бити од 5—8000 људи, не рачунајући оне који су били посматрачи.

¹¹⁴ *Радничке новине* 23. XI 1905.

¹¹⁵ *Радничке новине* 23. XI 1905. — „Господине председниче, Изаслати од радника из Београда и са мандатом свих радника, целе Србије, долазимо да Вам саопштимо њихове захтеве у погледу на поднесени предлог закона о радњама. Радничтво целе Србије принуђено је ступити у борбу против доношења тога закона пошто се уверило да поднесене многобројне петиције нису успеле скренути на себе пажњу Владе и Народне Скупштине [...] Захтеви у нашим петицијама: да се поднесени предлог или одбаци или поправи у корист радничке класе, изгледа погрешно су схваћени, кад се, ипак, за основу узима исти поднесени предлог. Он је такав да се у њему никакве поправке не могу чинити, пошто је постављен на начелима супротним захтевима и радника и капиталиста. Смисао нашег захтева: да се предлог поправи, у томе је: да се сасвим напусте начела, на којима је садашњи предлог израђен, па да се сасвим нов и на новим основима изради. Саопштавајући Вам одлуку целе радничке класе у Београду и Србији: да ће се до краја борити против доношења пројектованог закона ми тражимо: да се поднесени предлог тргне, да се нов законски пројект изради и да се донесе заштитно радничко законодавство, у смислу већ формулисаних захтева радничких. Тражимо Ваш одговор да би га могли саопштити нашим друговима. Не заборавите да је Ваш одговор судбоносан.“

новића да влада мора подједнако штитити интересе свих грађана¹¹⁶ Лука Павићевић је окупљеним радницима¹¹⁷ говорио да се неће дозволити »да наша класа пропада за рачун нешто занатлија«, и да одговор владе »како ће се старати, да тим законом угоди и радницима и занатлијама и капиталистима не значи ништа. Радници су данас показали да су сложни и шта све могу. Овога пута смо показали колико нас има, први идући пут, на позив Партије и Савеза, па било то празничним или радним даном, треба да покажемо колико можемо«. ¹¹⁸ После одржаног говора радници су се у миру и најбољем реду разишли кућама.

Демонстрација је веома добро организована и изведена у најбољем реду. Свест радника и њихова организованост овога пута су дошли до пуног изражаја. »Општи утисак ове демонстрације је био врло добар. Раднички савет је показао и пуно свести, и пуно дисциплине, то му може служити на част«. ¹¹⁹

Овом демонстрацијом завршена је једна од првих, у историји радничког покрета Србије, грандиозних манифестација пролетаријата. Она је значила природан наставак развитка једног покрета који је све одлучније ступао у вртлог борбе, коју је капиталистички развитак намегао радничкој класи. »... оно што можемо сматрати као важан добитак, јесте драгоцено сазнање које се и овом приликом сјајно потврдило; да су сви ти људи свесни притиска које буржоаско друштво над њима врши, да су готови да поведу пролетерску борбу у свима њеним разноликим облицима, а против експлоатације уопште«. ¹²⁰ Радници су непосредно, масовним изласком на демонстрацију показали не само степен развитка своје класне свести већ и бројност организованих радника који су спремни да на позив своје Партије поведу најодлучнију борбу за заштиту својих класних интереса. Ова акција пролетаријата чини прекретницу у даљем развоју овог питања. »Радничка класа је истакла своје захтеве на најсилнији начин; она је дала доказе о својој решености да се за њих бори; њена је агитација била непрекидна, обавештавање маса најпуније, и због тога није више било могуће водити рачуна о свима другим интересима и обзирима само не о интересима оних којима је законска помоћ најпотребнија«. ¹²¹ Влада је била принуђена да скине предлог закона о радњама са дневног реда Скупштине, а његово претресање одложи за боља времена. Самосталска влада, која се најчешће изјашњавала да ће и поред свега изнети закон о радњама пред највише законодавно тело, није се усудила да то и учини. ¹²² Српски пролетаријат је принудио владу да

¹¹⁶ *Политика* 21. XI 1905; *Застава* (Нови Сад) 22. XI 1905.

¹¹⁷ По изласку из Скупштине радници су у реду и миру кренули до кафане „Жировни венац“ где им је Лука Павићевић говорио.

¹¹⁸ *Радничке новине* 23. XI 1905.

¹¹⁹ *Политика* 21. XI 1905.

¹²⁰ *Радничке новине* 23. XI 1905. — У даљем тексту се каже: „Био је то призор који крепи револуционарно осећање сваког социјалистичког борца, кад се при демонстрацији озбиљној и претећој, као што је и сам тај хладни новембарски дан, при фијуку ветра, који ма колико леден да је био, ни кроз лако одело наших пролетера није ипак могао расхладити ватрено одушевљење њихово.“

¹²¹ *Закон о радњама са предговором: закон о радњама и социјална демократија*, Београд 1910, 11.

¹²² Жеља владајуће буржоазije да закон свакако изнесе пред Скупштину била је изразита. На првом редовном састанку Народне скупштине, одржаном 3. X 1905, у својој престоној беседи краљ је поводом закона о радњама рекао: „Ређајући законодавне послове како по целисходности,

овако поступи, првенствено својом организованшћу и енергичном акцијом¹²³ која је оставила снажан утисак на владу и Скупштину, као и на све грађанске политичаре.

*
* *
*

Развитак капитализма у Србији и нови друштвено-економски односи, наметнули су потребу доношења једног савременог закона о радњама. Непосредна последица капиталистичког развитка била је та »што су српско друштво и његове класе биле у сталном процесу раслојавања«. ¹²⁴ Крајем XIX и почетком XX века зависно од економског развитка земље, издваја се крупна буржоазија која има одлучујући утицај на односе у Србији тога времена. Занатлије које се налазе у изразитом пропадању у капиталистичком начину производње све мање утичу на друштвене односе, на ширем плану. Радници, који са појавом индустријске производње постају све бројнији, од дана када се организују у своје класне организације постају све снажнији политички фактор у земљи. На питању доношења закона о радњама овај моменат се јасно испољава.

Иако су били покретачи акције за измену Еснафске уредбе и доношења закона о радњама, занатлије су врло брзо остале на репу догађаја који су се у вези с тим одвијали. Опадање њиховог политичког утицаја у великој мери је овоме допринело. Буржоазија, којој је општи привредни развитак ишао у корист, залагала се да се закон о радњама што пре донесе. Она је рачунала на то да он као реалан одраз привредног развитка земље треба да регулише односе како то њој одговара. Њен утицај био је осетан и у пуној мери је утицао да се са законом о радњама пожури.

Појава радника на политичкој позорници Србије била је веома значајна. Њиховим организовањем у класне организације започиње период извођења озбиљнијих акција у борби за остварење политичких и економских права. Акције радника, које су почеле петицијама, резолуцијама са зборовима и мољакањима влади и Скупштини, са јачањем покрета прерастају у широки и масовни покрет пролетаријата Србије.

тако и по могућности извршења, Моја је влада нашла за потребно, да нам ваља прво посвршавати послове који су започети [...] Предлозима закона о радњама и о фондовима за накнаду штете од града и помора у стоци, задовољава се по најбољој могућности, осетна заштита наше пољске привреде, заната и трговине“. — *Политика је* (12. XI 1905.) писала да Скупштински одбор за закон о радњама „завршава ових дана претресање тога закона и у појединостима. Чим одбор овај посао сврши, а то ће бити кроз неколико дана, закон о радњама, веле, изнеће се на решавање пред Народну скупштину“. — *Самосталски Одјек* (15. XII 1905), онда када је било јасно да предлог неће изаћи пред Скупштину пише: „У нашој јавности проноси се глас, да неће бити изнет пред Народну скупштину на решавање пројект закона о радњама који је влада прихватила, комисијски претресла и поднела га Народној скупштини.“

¹²³ Д. Ђорђевић, *Парламентарна криза*, 171.

¹²⁴ Неоспорно да су радничке демонстрације довеле до тога да се предлог закона о радњама одложи. О томе говоре и буржоаски политичари. Радослав Агатоновић, говорећи о предлогу закона о радњама из 1910. признаје да је акција радничке класе „у своје време омела један закон о радњама да се изнесе пред Скупштину само зато што онај закон није задовољавао и његова права и захтеве које је тражио да се унесу“. Слично мишљење износи и посланик Ризнић. (*Стенографске белешке Народне скупштине за 1910. од 19. V 1910; као и Стенографске белешке за 1911, 22—23.*)

Са терена ограничених акција против предлога закона о радњама постепено се прелази на терен класних односа, преносећи напад на цео буржоаски систем владавине и буржоаску државу. Чисто економско питање, питање уређења рада у земљи, добија неслућене политичке размере. И у организационом и у практичном смислу, упоредо са појавом пролетаријата »на историјској позорници« под »свесним руководством социјалне демократије«, ¹²⁵ и њене борбене акције достижу више и савршеније облике.

Значај радничког покрета у борби против назадног предлога закона о радњама је многострук. Афирмишући се као снажан политички фактор он је принудио једну буржоаску владу да одбаци законски предлог који је био штетан по радничке интересе. У решавање модерне социјалне политике наметнуо се као природни носилац, ослобађајући покрет за доношење модерног закона о радњама »уске ограничености занатлија«. ¹²⁶ При доношењу овога закона истакао је »стварну потребу заштите и осигурања« радника, без чега би били илузорни сви њихови напори да се ослободе »опасности капиталистичке експлоатације«. ¹²⁷ На место питања промене Еснафске уредабје буржоаским владама је наметнуто питање заштите и осигурања радника, што је представљало њен најзначајнији успех. ¹²⁸

Демонстрацијама од 1905. завршава се само први део започете акције за извођење модерног радничког заштитног законодавства, које ће 1910. добити одређено место у усвојеном Закону о радњама.

Лазар ИВАНОВИЋ

¹²⁵ Закон о радњама са предговором..., 8.

¹²⁶ Исто.

¹²⁷ Туцовић у поменутом делу (кас под 125) каже: „он је питању закона о радњама дао стварни смисао, тежњама и држању појединих друштвених класа одредио стварни циљ и тако први свео то питање, које се дотле губило у магловитим тежњама очајнога занатства, на земљиште здраве борбе за заштиту животних интереса економски слабијих“.

¹²⁸ „Радничка класа је успела да буржоаском друштву наметне да се њеним питањем занима, и то је њен први значајан успех.“ (Исто.)

Zusammenfassung

Lazar Ivanović

DIE AKTION DER ARBEITERKLASSE IN SERBIEN MIT BEZUG AUF DIE ERLASSUNG DES GESETZES ÜBER DIE GEWERBE- UND HANDELSUNTERNEHMEN BIS ZUM JAHRE 1905.

Das Problem der Arbeitergesetzgebung nimmt gewiss eine bedeutende Stelle in der Geschichte der sozialistischen und Arbeiterbewegung in Serbien. Es tritt als solches auf mit der Entwicklung der kapitalistischen Produktionsweise und der Bildung der Arbeiterklasse, denn der Kampf, welchen diese führt um ihre wirtschaftliche und politische Lage zu verbessern, umfasst auch den Kampf um die Arbeitergesetzgebung.

In der neueren Geschichtsschreibung wurde dieses Problem ungenügend behandelt. Ausser Broschüren, geschrieben noch zu jener Zeit, als der Kampf um Verbesserung der Arbeiterlage und Arbeitergesetzgebung geführt wurde und welche einen politischpropagandistischen Charakter hatten, haben wir bis heute keine einzige, auf Grund von Archivmaterialien geschriebene, einheitliche Arbeit, die diese Frage vollkommen umfassen würde. In einigen Arbeiten wird sie nur nebenbei berührt.

Die wichtigsten Materialien, die vom Verfasser zur Ausarbeitung des vorliegenden Artikels benutzt wurden, befinden sich im Staatsarchiv der Sozialistischen Republik Serbien in Beograd (Bestand des Volkswirtschaftsministeriums). Die erwähnten Materialien ermöglichen, diese Frage von allen Standpunkten zu betrachten und mit grösserer Objektivität zu studieren. Andererseits ermöglichen sie noch die Geschichte der Bewegung und der Tätigkeit an der Vorbereitung und Erlassung des Gesetzes über die Gewerbe- und Handelsunternehmen leichter zu folgen und das Verhältnis verschiedener gesellschaftlichen Kategorien zu demselben, von den bürgerlichen Regierungen, die sich mit ihm befassten, über Handwerker und Kaufleute, bis Arbeitern, leichter ins Auge zu fassen. Ausserdem wurden noch benutzt: die im Institut für die Geschichte der Arbeiterbewegung Serbiens befindlichen Archivmaterialien, weiter Stenographische Aufzeichnungen des Königreichs Serbien sowie Arbeiter- und bürgerliche Presse.

Die vorliegende Arbeit behandelt die Frage der Erlassung des Gesetzes über die Gewerbe- und Handelsunternehmen seit dem siebenten Dezennium des XIX. Jahrhunderts, als sein erster Entwurf ausgearbeitet wurde, bis zum Jahre 1905, als die Arbeiterklasse, durch die Veranstaltung einer Demonstration, einen starken Druck auf die Regierung ausübte, den Vorschlag des Gesetzes über die Gewerbe- und Handelsunternehmen, welcher reaktionär war, nicht der Volksversammlung einzubringen, sondern einen neuen, moderneren und besseren zu entwerfen.

Die wichtigsten Ursachen, welche zum Aufwerfen der Frage vom Gesetze über die Gewerbe- und Handelsunternehmen, Anlass gegeben hatten, waren die folgenden: Veränderungen in gesellschaftlich-wirtschaftlichen Verhältnissen, Verschärfung der Gegensätze zwischen den feudal-patriarchalischen Verhältnissen und den neuen Verhältnissen der kapitalistischen Produktion; Erweiterung des Inlandsmarktes und, gleich nachher, seine Verbindung mit dem Auslandsmarkte, sowie beschleunigte Entwicklung der einheimischen Industrie und Verfall des Handwerks. Der Prozess der Zerlegung der Gesellschaft in Schichten wurde dadurch beschleunigt und die Differenzierung der Kräfte hinsichtlich der Frage des Erlassens des neuen Gesetzes über die Gewerbe- und Handelsunternehmen zeigte sich klar, besonders bei den Versuchen ihrer konkreten Lösung. Um die Frage des Erlassens des Gesetzes über die Gewerbe- und Handelsunternehmen traten zuerst die Interessen der Handwerker und der Kaufleute einander entgegen; sie gingen von den Positionen ihrer besonderen Interessen aus und übten einen bedeutenden Druck auf das Erlassen des Gesetzes aus, in dem Wunsch dieses Gesetz ihren Interessen anzupassen. Die junge Handels- und Industriebourgeoisie, im deren Interesse immer mehr lag, die durch die Entwicklung des Kapitalismus in Serbien entstandene Lage durch das obengenannte Gesetz zu sanktionieren, übte ihrerseits einen bestimmten Druck auf sein Erlassen und seine Physiognomie aus. Die sozialistische Bewegung, die sich um die Jahre 1860—1880 in Serbien verbreitet, wirkt ihrerseits dahin, die Bewegung zur Änderung der Zunftregelung und Erlassung des neuen Gesetzes über die Gewerbe- und Handelsunternehmen, auf eine breitere Grundlage zu setzen, obwohl diese keine praktischen Ergebnisse von grösserer Bedeutung erzielt hat. Mit der Organisierung der Arbeiter und der Gründung ihrer Klassenorganisation fängt die Periode der Ausführung ernstester Arbeiteraktionen in dem Kampf um ihre politischen und ökonomischen Rechte an. Mit der Gründung der SSDP (Serbischen sozialdemokratischen Partei) und des GRS (Hauptverband der Arbeiter) gewinnen die Arbeiteraktionen um die Erlassung eines fortschrittlichen Gesetzes über die Gewerbe- und Handelsunternehmen an Ernsthaftigkeit. Die Folgen einer solchen Lage werden sich bereits im Jahre 1905 zeigen, als die Arbeiterklasse die Regierung nötigte, den vorbereiteten Vorschlag des genannten Gesetzes dem Parlament nicht einzubringen und seine Erlassung zu vertagen, bis an ihm positive Änderungen vorgenommen werden. Im Rahmen dieser Verhältnisse wird der Kampf um seine Erlassung bis zum Jahre 1910. geführt werden.